

تأمین مالی خرد

انقلابی در فقرزدایی در چارچوب اقتصاد بازار

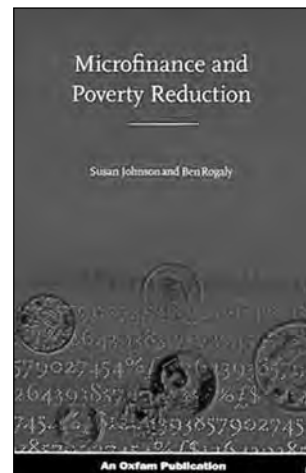
عباس رحیمی

عضو هیئت علمی مرکز تحقیقات و

بررسی مسائل روستایی وزارت جهاد کشاورزی

Rahimiabs@Yahoo.com

- Microfinance and Poverty Reduction
- Susan Johnson and Ben Rogaly
- OXFAM
- 1997, 134 pp.

اقتصادی بپردازند و این به مثابه راه یافتن فقرا به فرآیند اقتصاد بازار است. سازمانهای غیر دولتی عموماً وظیفه تشکل و توانمندسازی فقرا را در این برنامه‌ها به عهده دارند که این نیز در چارچوب کاهش وظیفه‌مندی دولت در توسعه‌ای‌ترین وظایفش یعنی ایجاد ظرفیت برای گسترش جامعه مدنی است. تمرکز برنامه‌های تأمین مالی خرد بر زنان فقیر در راستای کاهش تبعیض جنسیتی و بازسازی شخصیت اجتماعی آنان در جوامع محلی است و افزایش قدرت تصمیم‌گیری را برای این گروه در پی خواهد داشت.

مقیاس خرد فعالیتهای درآمدزا در برنامه‌های تأمین مالی خرد در محدوده بازارهای محلی و منطقه‌ای بدون ایجاد مزاحمت تولید در بازارهای ملی و بین‌المللی بخش وسیعی از فقرا را به اشتغال وامی‌دارد. بنا به این ویژگی‌هاست که اعتبارات خرد را رهیافت بازارگرا (دوست بازار) (Market-friendly approach to development) می‌نامند.

کتاب تأمین مالی خرد و کاهش فقر نوشته سوزان جانسون و بن روگالی از انتشارات آکسفام یکی از آثار برجسته کاربردی در زمینه تأمین مالی خرد است. گرچه کتاب در سال ۱۹۹۷ نگاشته شده است. اما نگاه تحلیلی نویسندگان و استفاده وسیع از نتایج سایر مطالعات و مطالعه موردی آنان درباره پنج برنامه تأمین مالی خرد که به نحوی با «آکسفام» در ارتباط بوده‌اند، مرجع مناسبی را برای آگاهی از اهداف برنامه‌های تأمین مالی خرد، اصول طراحی و اثر سنجی آنها به خواننده ارائه می‌دهد. این کتاب برای سازمانها و موسساتی که در جهت کاهش فقر در سطح کشور بر اساس برنامه‌های تأمین مالی خرد قصد فعالیت داشته باشند، نکات آموزنده و راهگشایی را طرح می‌کند. این کتاب از شش فصل تشکیل شده است.

فصل اول

در این فصل ابتدا زمینه‌های تاریخی ضرورت توجه به تأمین مالی خرد مورد بحث قرار می‌گیرد و یکی از دلایل عمده آن، شکست برنامه‌های اعتبارات

محمد یونس^۱ هنگامی که در سال ۱۹۷۲ در روستای جوبرا در بنگلادش از پول خود سی دلار به چهل و دو نفر وام داد (کریشنا، ۱۳۸۲: ۱۳)، شاید فکر نمی‌کرد که رهیافتی را پی می‌ریزد که طی سه دهه موج بزرگی را در سطح جهان برای بهبود معیشت فقرا برپا کند و امید را در میان فقیرترین فقرا برای زندگی بهتر و راهکاری را برای ۱/۳ میلیارد نفر که در سطح جهان روزانه با کمتر از یک دلار زندگی می‌کنند به وجود آید.

در همایش عالی اعتبارات خرد در فوریه ۱۹۹۷ در واشنگتن مقرر شد تا سال ۲۰۰۵ میلادی ۱۰۰ میلیون خانوار از فقیرترین خانوارهای جهان تحت پوشش برنامه‌های اعتبارات خرد درآیند و در این میان زنان این خانواده‌ها مورد توجه ویژه گردانندگان این برنامه قرار گیرند. هزینه‌ای که برای حمایت از این آرمان جهانی تا سال ۲۰۰۵ برآورد گردیده حدود ۲۱/۶ میلیارد دلار است. (Microcredit summit, 1997) تأمین مالی خرد در روند شکوفایی تا بدانجا پیش رفت که از نگاه تیم نومحافظه کار بوش، به منشور طرح خاورمیانه بزرگ راه یافت. در این طرح پیش‌بینی شده است که با سرمایه‌گذاری ۱۰۰ میلیون دلار در جوامع فقیر خاورمیانه و با رهیافت تأمین مالی خرد، طی پنج سال می‌توان رقمی حدود یک میلیون و دویست هزار نفر که هفتصد و پنجاه هزار نفر آن را زنان تشکیل می‌دهند. از فقر نجات داد. (آچکار، ۲۰۰۴)

تأمین مالی خرد به ویژه اعتبارات خرد عموماً به وامهای کوچکی اطلاق می‌شود که اغلب بدون وثیقه برای فعالیت درآمدزا و بر اساس نرخ بهره بازار در اختیار فقرا به ویژه زنان روستایی گذاشته می‌شود. در ورای ظاهر کاملاً ساده آن رهیافت مهمی در فقرزدایی در چارچوب اقتصاد بازار به ویژه در مناطق روستایی به حساب می‌آید. برنامه‌های تأمین مالی خرد به نحوی طراحی می‌گردد که متناسب با شرایط مشتریان آن یعنی فقرای روستایی باشد. به همین دلیل در کنار اعطای وام عموماً به ارائه سایر خدمات اجتماعی نیز می‌پردازد. این برنامه‌ها به فقرا می‌آموزد که چگونه برای ایجاد درآمد بر پایه نرخ بهره بازار به فعالیت

یارانه‌های دولت به کشاورزان خرده‌پا در دهه ۵۰ و عدم بازپرداخت و ناکارآمدی این اعتبارات برشمرده می‌شود.

بالا بودن هزینه‌های معاملاتی در بخش رسمی اعتبارات، عامل دیگری است که سبب صرف وقت، انجام سفر و کاغذ بازی است که برای مشتریان فقیر به ویژه آنهایی که به لحاظ جغرافیایی در نقاط دور دست ساکن‌اند، عاملی بازدارنده به حساب می‌آید.

«تحولات اخیر در تدوین برنامه‌های تأمین مالی خرد، شور و هیجان زیادی ایجاد کرده است که قابل

درک است و این به دلیل ویژگی‌های نوآورانه در طراحی و کاهش هزینه‌ها و خطرهای اعطای وام به افراد فقیر و ساکن در مناطق دورافتاده است که خدمات مالی را در دسترس افرادی قرار داده است که قبلاً از این خدمات محروم بوده‌اند.» (P. ۶)

استفاده از وثیقه اجتماعی موضوع دیگر بحث فصل اول است که از ویژگی‌های عمده برنامه‌های تأمین مالی خرد است.

«بانک گرامین در بنگلادش شروع به استفاده از روش نظارت گروه هم تراز (Peer-group Monitoring) برای کاستن از خطرهای وام دهی کرد. از طریق این سیستم بانک گرامین به بیش از ۲ میلیون نفر در بنگلادش (که ۹۳ درصدشان را زنان تشکیل می‌دهند) با میزان بسیار اندک قصور در بازپرداخت، وام پرداخت کرده است» (P. ۷)

در ادامه فصل نویسندگان تلاش کرده‌اند به این سؤال اساسی که آیا مداخلات با روش تأمین مالی خرد می‌تواند از فقر بکاهد، پاسخ دهند. آنها برای این کار شاخص‌هایی چون افزایش سطح متوسط درآمد سالانه، جلوگیری از کاهش درآمد خانوارها، تأثیر بر روابط قدرت در داخل خانواده، اجتماع و گروه‌های اقتصادی، اجتماعی و در دسترس بودن اعتبار برای فقیرترین افراد را معرفی می‌کنند و نتیجه می‌گیرند، که:

«متخصصان تأمین خرد به گونه‌ای فزاینده بهبود در زمینه امنیت اقتصادی را نخستین گام در کاهش فقر می‌دانند، تنها زمانی که افراد از نوعی امنیت اقتصادی برخوردار باشند، دسترسی به اعتبار می‌تواند از طریق افزایش بهره‌وری واحدهای اقتصادی و یا ایجاد منابع جدید معیشتی آنها را از فقر بیرون آورد» (P. ۱۲)

در پایان این فصل با عنوان برداشتن گام‌های محتاطانه در مداخلات تأمین مالی خرد نویسنده معتقدند که:

«خدمات مالی همواره مناسب‌ترین مداخله نیست، فقیرترین اقشار مردم با نیازهای فوری در زمینه مراقبت‌های اولیه بهداشتی، آموزش و پرورش و فرصت‌های شغلی روبرو هستند.

تمرکز بر وام برای کاهش فقر بسیار کمتر از کار همزمان در زمینه اعطای اعتبار، بهداشت اولیه و آموزش و پرورش مؤثر است.» (P. ۱۴)

فصل دوم

در این فصل انواع خدمات مالی غیر رسمی در تعدادی از کشورها معرفی و بررسی می‌شود. هدف این بررسی شناسایی ویژگی‌های کلی و آموختن درس‌هایی

نگاه تحلیلی نویسندگان و استفاده وسیع از

نتایج سایر مطالعات و مطالعه موردی آنان

در باره پنج برنامه تأمین مالی خرد

که به نحوی با «آکسفام» در ارتباط بوده‌اند،

مرجع مناسبی را برای آگاهی از

اهداف برنامه‌های تأمین مالی خرد،

اصول طراحی و اثر سنجی آنها

به خواننده ارائه می‌دهد

برای طراحی سازمان‌های غیر دولتی و با نیمه رسمی است. از انواع خدمات مالی غیررسمی به مواردی چون اتحادیه‌های «پس انداز» و «اعتبار گردشی»، «وام دهی متقابل»، «باشگاه ذخیر پس انداز» و «صندوق‌های تأمین منابع مالی برای مراسم کفن و دفن» اشاره شده است.

در پایان فصل نیز برای سازمان‌های غیردولتی که قصد مداخله در بازارهای مالی در جهت کاهش فقر دارند، توصیه‌هایی ارائه می‌شود و پیشنهاد می‌کنند که این سازمان‌ها به جای ارائه خدمات مالی به تشویق آن بپردازند.

«یک سازمان غیردولتی ممکن است از توان خود برای بسیج و آموزش جامعه محلی استفاده کند تا بتوان به شیوه‌ای پایدارتر با ارائه دهندگان موجود یا بالقوه خدمات مالی پیوند برقرار کرد» (P. ۳۰)

فصل سوم

در این فصل اصولی که می‌باید در طراحی «برنامه‌های تأمین مالی خرد» مورد نظر قرار گیرد بحث می‌شود. اهم این اصول عبارت است از: هدف‌گیری فقر، زنان به عنوان استفاده‌کنندگان از برنامه‌ها، وام دهی از طریق گروه و تعیین نرخ بهره بر اساس بازار. هدف‌گیری فقر یکی از کلیدی‌ترین اصول این برنامه‌هاست.

«این برنامه‌ها از طریق کوچک نگه داشتن اندازه «وام» و درخواست شرکت وام‌گیرندگان به طور منظم در جلسات که برای افراد مرفه وقت‌گیر یا به لحاظ اجتماعی هزینه بر است سعی می‌کنند انگیزه شرکت غیر فقرا را کاهش دهند. در عین حال برخی از برنامه‌ها برای هدف‌گیری مستقیم فقرا از معیارهایی نظیر رتبه‌بندی ثروت استفاده می‌کنند، اندازه وام به عنوان ویژگی هدف‌گیری در صورتی که مانع دریافت وام‌های بزرگ‌تر توسط فقرا شود معضل ایجاد خواهد کرد» (P. ۳۷)

فصل چهارم

در این فصل شاخص‌هایی برای ارزیابی عملکرد و پایداری مالی برنامه‌های تأمین مالی خرد نظیر نرخ بازپرداخت، بدهی‌های معوقه و موارد عدم بازپرداخت معرفی می‌گردد. پایداری مالی یکی از مباحث مهم و موضوع پژوهش برنامه‌های تأمین مالی خرد است که در این کتاب راهکارهایی بدین منظور بر اساس تجارب سایر کشورها ارائه گردیده است. افزایش سطح مقیاس فعالیتها، گسترش پوشش (در سطح جغرافیایی وسیع‌تر و گسترده‌تر اجتماعی) از جمله این راهکارهاست. در پایان این فصل نویسندگان نتیجه می‌گیرند که:

«فشار برای خود پایداری مالی احتمالاً فشارهایی را برای سازمان ایجاد خواهد کرد. نهادی که اندازه وام‌هایش را افزایش می‌دهد، ممکن است تمرکز خود را بر فقر از دست دهد، گنجاندن افراد مرفه، به منظور کمک به وام دهی به افراد بسیار فقیر، نیازمند یک بینش سازمانی روشن است» (P. ۷۱)

«پیشرفت نهاد به سوی پایداری سازمانی و مالی تنها معرف موفقیت نیست، در مورد سازمان‌هایی که دارای دستور کار کاهش فقرند، ارزیابی تأثیر فعالیتها بر خدمات یا استفاده‌کنندگان بسیار مهم و حیاتی است» (P. ۷۱)

فصل پنجم

فصل پنجم پیرامون اثر سنجی است «اگر برنامه تأمین مالی خرد کاهش فقر را هدف اصلی خود قرار می‌دهد، اطلاع از این امر مهم است که آیا فقر کاهش یا افزایش یافته است و میزان این کاهش یا افزایش چقدر و برای چه کسانی بوده است و اینکه تغییرات حاصله تا چه میزان در نتیجه این مداخله رخ داده است» (P. ۷۲) این فصل با بحث پیرامون رهیافتهای متعارف برای اثر سنجی آغاز و به کند و کاو در برخی از مشکلات روش شناختی و عملی آنها می‌پردازد و به برخی نوآوریها در اثرسنجی نیز اشاره می‌شود.

«واکنش بسیاری از متخصصان تأمین مالی خرد به مشکلات روش شناختی و عملی اثرسنجی این استدلال بوده است که اصلاً نباید به چنین کاری مبادرت ورزید، بلکه باید سلامت مالی نهاد مالی خرد به عنوان معرف، جایگزین تغییر مثبت تلقی گردد. می‌توان محبوبیت این خدمات در میان فقرا را نشانه اینکه فقرا آن را به نفع خود می‌دانند تلقی کرد. بنابراین پیشنهاد شده است که مطالعات مربوط به تأثیرگذاری جای خود را به معرفیهای مقیاس و پایداری نهاد بدهد.» (P. ۷۶) برای مؤثر بودن برنامه تأمین مالی خرد توصیه زیر ارائه شده است:

«سازمانهای غیردولتی علاقه‌مند به کاهش فقر، باید متوجه تأثیر خدمات مالی به ویژه وامها بر زندگی فقرا باشند و به درک این مطلب بپردازند که این خدمات مالی از معیشت چه کسانی و به چه نحو حمایت کنند» (P. ۸۴)

فصل ششم

فصل ششم کتاب به مطالعه موردی نویسندگان درباره پنج نمونه برنامه تأمین مالی خرد که دارای ارتباطاتی با آکسفام است، مربوط می‌شود. این برنامه‌ها در کشورهای مکزیک، پاکستان، بریتانیا، گامبیا و اکوادور در جهت کاهش فقر انجام شده است. مطالعه این فصل می‌تواند به نحوه کاربرد این برنامه‌ها در کشورهای مختلف و شیوه انطباق آن با جوامع متفاوت را نشان دهد.

پی نوشت:

۱- دکتر محمد یونس مؤسس بانک گرامین در سال ۱۹۸۳ است. این بانک که به بانک فقرا شهرت دارد، در سال ۲۰۰۴ به ۳/۸ میلیون نفر وام اعطا کرده که ۹۶ درصد آن را زنان روستایی تشکیل داده‌اند.

منابع:

۱- آچکار، گیلبرت (Gilbert Achcar) (۲۰۰۴) خاورمیانه بزرگ، لوموند دیپلماتیک، آوریل ۱۲/۱۲/۲۰۰۴

ir.mondediplo.com/rubrique 37.html

۲- کریشنا، آنیرود (۱۳۸۲) دلائلی برای امیلواری، پیروز ایزدی، انتشارات روستا و توسعه

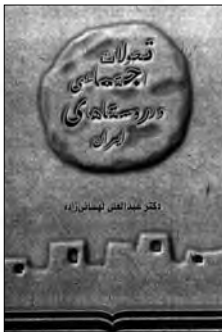
3- Microcredit summit, February 2-4, 1997, essential Summary.

- تحولات اجتماعی در روستاهای ایران

- عبدالعلی لهسانی زاده

- نوید شیراز

- ۱۳۸۲، چاپ دوم، ۳۹۶ صفحه، ۳۰۰۰ نسخه

تحولات اجتماعی در روستاهای ایران به بررسی ماهیت روابط اقتصادی - اجتماعی روستایی قبل و بعد از اصلاحات ارضی ۱۳۴۱ و همچنین اصلاحات ارضی انقلاب اسلامی تا زمان حاضر می‌پردازد (ص ۹).

مؤلف مشکل تحقیقات انجام شده در حوزه جامعه‌شناسی روستایی را عدم توجه به تأثیر عوامل خارجی بر ساخت و تحولات روستایی می‌داند. (ص ۱۰).

چارچوب نظری این مطالعه که به روش تاریخی انجام شده عبارتند از: (۱) اقتصاد سرمایه‌داری جهانی که بر ساخت اقتصاد جهانی تأثیر می‌گذارد (صص ۱۱-۱۰).

(۲) صف‌بندی نظامهای تولید که بر شکل‌بندی اجتماعی نظامهای تولیدی و روابط تاریخی بین آنها تأکید دارد (ص ۱۶).

کلید فهم تحولات طبقات روستایی در کشورهای پیرامون، آزمون تحولات در ساخت شکل‌بندی اجتماعی پیرامون با توجه به اقتصاد نظام سرمایه‌داری جهانی است. نفوذ سرمایه‌داری در جهان سوم ساخت روابط دهقانی و ماهیت طبقاتی روستاها را تغییر داده است (ص ۲۷).

برای رسیدن به هدف پژوهش، نویسنده کتاب را در سه فصل «ساخت اجتماعی روستاهای ایران قبل از اصلاحات ارضی ۱۳۴۱»، «مطالعه علت و اجرای اصلاحات ارضی پهلوی» و «مطالعه تأثیر اصلاحات ارضی انقلاب بر جامعه روستایی» ارائه کرده است (صص ۲۷-۲۶). وی در این تحقیق رابطه بین ساخت داخلی و خارجی و اثرات متقابل آنها را جزء لاینفک تحقیق عنوان می‌کند (ص ۳۶).

با اجرای اصلاحات ارضی ۱۳۴۱ فعالیت مؤسسات سرمایه‌داری و دهقانان سرمایه‌دار در قالب شرکتهایی چون شرکت سهامی زراعی و واحدهای کشت و صنعت بروز نمود. با سرمایه‌گذاری سنگین دولت در زمینه زیربنایی، امکان سرمایه‌گذاری خصوصی در بخش کشاورزی مکانیزه در سطح کلان فراهم شد. به دنبال این پدیده ساخت جدید روستا به صورت صف‌بندی سرمایه‌داری و نظام تولید خرده کالایی شکل گرفت و این توسعه نابرابر و ناموزون بعد از اصلاحات ارضی، زمینه ایجاد یک ساخت طبقاتی جدید در روستا را فراهم کرد که انباشت هر چه بیشتر زمین توسط طبقه مرفه و فشار بر قشر فقیر از پیامدهای این عدم توازن بوده است (صص ۳۶۸-۳۶۹).

مؤلف اصلاحات ارضی انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و رشد سریع بخش غیرکشاورزی پس از آن در ایران را باعث تغییرات اساسی در ساختار روستایی ایران دانسته است (ص ۳۷۱).

با توجه به اینکه مؤلف تأثیر توأم ساختار نظام بین‌المللی و سیاستهای اصلاحات ارضی پهلوی و انقلاب اسلامی ۵۷ بر تحولات اجتماعی و ساخت طبقاتی روستاها را بررسی کرده است، مطالعه این اثر برای کارشناسان و دست‌اندرکاران مسائل روستایی خالی از فایده نخواهد بود.

علی اصغر تقی‌زاده کردی